

Дээди Советтин сессиязынын материалдары-биле танышкаш

Тургузукчу күш-ажыл

АРЫГ-БАЖЫ. (Телефон-биле). СССР-нин Дээди Советинин VI сессиязынын материалдарын ажылач чон сеткил ханышкынын калбак таныштыр турар. Бо чылын бистин туртка өрткөн чылдындан 11 миллион дөрбөлчүн метр хөй чурттага бажынары ажылаада киргени, келир чылын нитизи-биле 96 миллион дөрбөлчүн метр шалдуу чурттага бажынары кылырын көрүп турары партия болгаш казактын совет кыял дугайында улуг сагыш-салышкынын херечини болур.

Улут-Хем районда «Партиянын XX съездин» колхозтун тулук бригады (бригадир эш Балчы-оол) сессиянын төөгүлүг шийтирлеринге сорук кирип, тургузукчу талбын күш-ажылдын фронтунун улам калбаргып турар. Колхоз даргазы эш Лопсан-оолдун редакцияга дыңнатканы бола:

— Чаа чылда бистин колхоз 20 чурттага бажынарын (оң дөң кезини малчынарга) кылыр, 150 инекке (механизадаттынар) кажааны эде тулар, хойну бригада арганы-биле ажаап өстүрүр мун хойнун кажааны кылыр планым. Ажаа херектер тулук мяхын ам кидин тулук белеткеп турар.

Баян-Кол бажында 21 кизи эш Насыровтун удурулгазы-биле чүтле он хүн безин 450 кубометр мяхты белеткэн. Тулук мяхын машина оруунга чым өстүрүр сорулга-биле ол бригадада бир тракторну быжыгалаан, нинда тракторист эш Базыр-Хуна мергежидиг ажылдап турар.

Тулук мяхы белеткээрин дүргөдир сорулга-биле Хендергеде 12 кизи составтыг база бир бригаданы организастан. Олар дөрт хүн 200 кубометри белеткэн.

СЭКП ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУНГА ИЙИСААНЧЫ

Хайыракан дааны сүвүр-сүвүр кокагараарынын кырынга харап келген хүн өрдөп, ак хар-биле шийтинген черин кырын чайынандыр чырыда берген. Алды-Шынаа фермазынын бажынарынын коолайларындан дүргөткөч кара ыштар бурулап, суур адаанда кажааларда инектер хай дөң улустун үнери-даа дыңналып көөп турган. Бөксүмөр халаттар кеткилээн кыстар, херэженер бичежик бажындан үнгүзөш, делгем кажааже улап чоруп тургулаан.

Улут-Хем районун Ленин аттыг колхозтун Алды-Шынаа фермазынын ажил хүнү мичаар эгелээн. Сүт саалдазын көргүзүлгөсүнүн талазы-биле бо ферма областа чымды каап турарларын сангыга каттыжар, ындгы-даа болза мында муракчы кижилер чок деп болбас.

— Бисте дуржулгалыг инек кадарчымы эш Санчы-Будун ажылдап турар, оң алын колхозтун Хүндүдел самбырамындан номчудувар мичаар?— деп, ферма эргелекчиси эш Тулук Хилишен чугаалап эгеледи.— Ол инектерни таарыштыр чөп одарлап кадарып турар, мичангаш инектер саалда үезинде сүдүн эөөжөтөй турган. Төрүтүр инектер ам согулап эгелээн, оларны удавас немелде чөмөр-биле чөмөрүп эгелээн, бызааларын менди камгалап алырынга белеткенир бис.

Алды-Шынаа фермазынын тос саанчыларынын аразында Серпей Саидан биле Тулук Инчиммаа инекпейлг ажыл-ишчилер. Олар боттарынга быжыгалаан инектеринин ажаалдазын болгаш саалдазын чөп чорудуп, өрткөн чылын багай эвес көргүзүлгөсүн чедип алганнар.

— Мен бо фермага 12 чылда улай саанчылап

ажылдап келген мен— деп, хар-вазымы элээн улгады берген саанчы эш Инчиммаа чугаалап турар.— Бо үенин дургузунда инек саарыга элээн мергежи, аныяк уруулары-даа ол ажылга өөрөдип келдим. Моон сонгаар-даа төрөэн колхозумга бараан болуп, улам чүткүлдүг ажылдаар мен. Инчаарга бистин фермазынын мал чөмөн белеткеп алыр-даа, инектерни одарладыр-даа шөлдери четчир, мичангаш моон сонгаар организастиг ажылды күштедирбишаан, ферманы механизастаары негеттинип турар.

Тулук Инчиммаа 1960 чылдын дургузунда бодунга быжыгалаан 13 инектеринин бирөөзинден не ортума-биле 1404 кг сүттү саап алган. Ол келир чылын улам күженишкенин ажылдаар деп шийтирили-биле бодуп алган. Оон ынай аныяк саанчы эш Серпей Саидан Алды-Шынаа фермазында 8 чыл ажылдап, байлак дуржулгалыг саанчы болуп берген. Ол 1960 чылда бодунга быжыгалаан 14 инектеринин бирөөзинге-ле онааштыр 1558 кг сүттү саап алган.

СЭКП ТК-нын январь Пленумунга уткуштур Алды-Шынаа фермазынын ажил-ишчилери күженишкенин ажылдап, төрүтүр инектерни аргыспайн ажаап, бызааларын менди камгалап алыр деп бир аай сеткилдиг. Ол оруунганы чедип алыр төлөдө, алды-шынаачылар инектерин болгаш бызааларын кажааларын улегерлг тургузар, инектерни немелде чөмөрлөгө киирер деп турарлар.

Чурунтарда: Тулук Инчиммаа (үстүндө) болгаш Серпей Саидан. Сөзү болгаш фотолору А. Даржааны.

Ногаа өстүрерин обласка көвүдөдир

Бистин чуртувуска ногаа өстүрери перспективтиг план баугаар ийден хөй катап көвүдөр. Инчаарга хоорай чоңу дүргөн өзүп турар бистин обласка ол көргүзүт оон-даа бедик болуп ужурайт. Кизи бүрүзүнге онааштыр 110 кг аны-бүрү ногааларын алыр төлөдө, нитизи-биле 20 муң тоннадан хөй ногааларын алыр, азы ам өстүрүп ап турарымыстан 6 катап хөйү өстүрүр ужурайт бис. Ол сорулга-биле ногаа тараан шөлдери улагаттыр болгаш ногааларын дүжүткүрүн бедидер ужурайт.

Хамыктын мурунда ногаа өстүрерин чуртумдар, дээр шөлдөр-биле хандырап, кедэе ажыл-агый техникаын долуу-биле ажылдаар болгаш тарыла элчештирилгени бедик денелге чорудар херек. Индыг турбуже, бистин амгы үеде ногаа турар турар шөлдери-биле бөк-унуштерге үлгеттирген, чагыс ол-ла шөгө тарып, элчештирилге чорутпайн турган ужурунда хөрүжүнүн чөмөштин кудулап, өргөжир калган, ногаа култураларынын ааргылары болгаш хоралакчылары көвүдөн.

Бистин областа өстүрүр турар ногаалар аны-бүрү эвес, колдуунда-ла капуста бөп турар, помидор, согуна, чеснок азыш, редиска, өңүт капуста болгаш өске-даа ногаа културалары барык чок.

Хоорайны чаа болгаш элбек ногаалар-биле хандырада, ногааларын хоорай чоогунда ажыл-агыйларга колдадыр өстүрүр ужурайт. Ол ажылды амгы үеде Улут-Хем районун «Күш-ажылдыг хостуу», Каа-Хем районун «Совет Тыва» колхозтарында, «Кызыл партизан», «УТКА 25 чылы» совхозтарда болгаш өске-даа ажыл-агыйларда чорудуп турар. Инчаа-даа мында ажылдарын хол-биле чорудуп, хөй кизи күжү үндүрүп турар, мичангаш ногааларын бөт-үнеи улуг.

Бистин областа «ал-шык дүжери эвээш чүве төлөдө, ногааларын сугаттыг черлерге тарыза чогуур. Капуста, огурек, помидор тараан шөлдери тарыла мурунда бир болгаш өзүдө үезинде ийи-үш катап суггарып, тектар бүрүзүнге 300—500 кубометр суг онаажы кылдыр таарыштыр болза, ногааларын өзүлдө дүргөдөр болгаш дүжүткүрү улгадыр. Индыг турбуже, бистин областа суггарылганы чөп чорудуп турар ажыл-агыйлар барык чок, бо талазы-биле кедэе ажыл-агый техникуму тускай эртемнигерни кошмак белеткеп турар.

Областа ногаа өстүреринин депшигелгил аргалары барык ажылдап-тынмай турар. Сөзүгү үеде колхоз-

тарга болгаш совхозтарга ногаа унуштеринин расадаларын горшоктарга өстүрерин херекке албайн турар апарган, а ол арганын ажыктын черле чигинг чок. Оон ынай тус черге өстүрүп алган үезинер экки дүжүттүг болуп турбуже, областын ажыл-агыйлары өскөртөн сөөртүп өккөлгөн үезинеринин ажылдарын үргүлчүлөшүшөан. Бо байдалды таарыштыр өөренип көрүп тургаш, обласка херектерге ногаа үезинерин өстүрери-биле ийи хире тускай ажыл-агыйларын тургуза чогуур. Инчаар болза, обласка ногаа өстүрери эки-жири болгаш үезин белеткеп турар ажыл-агыйлар база хөй орулгадыг болуп дээрин билдингир.

Элээн каш чылдарнын мурунда Кызыл горнозу болгаш Чөөн-Хемчик районун «Искра» колхозу чурттакчы чоңу часык үеде чаа ногаалар-биле хандырып турганын сагынышаан, бистин областа тускай чыгылаан черлерге ногаа өстүрерин ара хаганын хомудуп чугаалавас аргажол. Мичангаш капитал туудушкунунуң область эргеледи (начальник эш Жулес) колхозтарга болгаш совхозтарга алектри күжү-биле чылыдар чымтыктыг черлерин тургузарын өөренип көрүп ужурайт.

Сөзүгү үеде Кызыл хоорайнын, районнар төптөрүнүн, ажылдын суурларын магазинеринде дузап, ажылды белеткөөн ногаалар көзүд-бестөөн. Ол чорук белеткөл болгаш садыг организацияларынын багай ажылы-биле, колхозтарда болгаш совхозтарда бар турган ногааларын чогуур өйүндө хоорайларже сөөртпейн, чамдыны урелип бар чыдырда, мал чөмөгеринге ажылдап турганы-биле тайылбыраттынар. 1960 чылда Кызыл горнозу 138 тонна капустаны аждып, чүтлө 13,6 тонна огуректи, 19,5 тонна помидорну, 20 тонна арбузду дузап белеткөөн таан чөгөнчиг.

Колхозтарын, совхозтарын болгаш садыг организацияларынын удуруткучулары хоорайларын чурттакчы чоңу чаа болгаш болбаазырадып каан ногаалар-биле бөдүн чылдын дургузунда хандырагычы, ногааларын чогуур өйүндө белеткөөрине болгаш шын ажаап хайгаараарычче боттарынын кичээнгенин улаандырып ужурайт. Кедэе ажыл-агыйлык область эргеледи ногаа өстүрүр бригадаларын ажылын эки-жидеринче уланган хөмөкчелерин даяр ап, ногаа өстүрүлгөсүнүн область чөвүдөл хураалын болгаш семинарын арттырери чугула.

В. УТКИНА,
облпаннын экономизи.

Улам көдүрлүүшкүнүг ажылдаар

СССР-нин Дээди Советинин сессиязынын ажиттыганын дугайында медөөн бүтү совет кижилер-биле бир дөмөй улуг кичээнгей-биле дыңнадымыс. 1960 чылда улус ажыл-агыйнын планын дугайында, Күрүнө бөдөждөдүн дугайында болгаш делегей байдалын дугайында чүтүла айтырылганын сессиянын шийтирлөөнин бистин «Хорум-Даг» колхозтун ажыл-ишчилери өөрүшкү-биле уткуп турар. Бистин Төрөн чуртувустун күчү шыдалынын канчаар-даа аажок

өзүп турарын бо сессия база катап делегейге көргүскөн.

Чеди чылдын үшкү чылында улам-на күженишкенин ажылдап, планын даалгаларын чедишкенин күтүседир— коммунизм тургузушкунунга колхозчу ажыл-ишчилерин садышкыны болур.

М. ХУНАЖЫК,
Чөөн-Хемчик районун «Хорум-Даг» колхозтун даргазы.

Дөрткү чылдың үлүүнде

Облпотребсоюзтун автотранспорт конторазынын чолаачылары бистин областын ажылчы чомнарын чугула хергеленин бөрааннарын мыштың чыккылама согунда-даа, чайын изинде-даа ыракны Бай-Тайган Менгун-Тайга болгаш Кара-Халче, Эркин, Өвүр, өске-даа районнарга, а мышын үеде Төмүтүн Тоора-Хемке үзүнтел чокка чедир берип турар.

Чыл планын хуусаа бетинде күүседир дөзш транспортчулар бүгү улустун социалистг чарыжыга киришкеш, улуг чедишкенин чедип алган. Автотранспорт конторазы тонна-километр талазы-биле планын октябрь 25-те, тонна-биле ноябрь 30-де күүсеткен, боттарынын сөзүнге ээ болганнар.

Бүдүрүлгенин планын онаалгаларын хуусаа бетинде күүседиринге автосептелге мастерскаяны кол рольду ойнаан. Ол мастерскаянын коллективни машиналарын үрүмк болгаш капитал септелгенин эки шынарыг чорудуп турар.

Мастерскаяда септелчи бригадалар аразында социалистг чарышча коммунист эш Сиобинич удурынны коммунистг күш-ажылдын бригаданын нежигүннери шылгарып үнгөн. Ында 6 ийи ажылдап турар. Оларнын кизи бүрүзү хүн бүрүзүн нормазын 200 хуудан мудулатпайн келген, а чамдык шөтөр Бочаров, Казачек олар хөй чагылар келген хүндөре нормазын 250 хуу чедир күүседир турган. Коммунистг күш-ажылдын ол бригаданын нежигүннери бо чылдын планы туржун, харын 1961 чылдын планын күүсеткен, төөгүлүг чеди чылдын дөрткү чылынын үлүүнче ажылдап киришкен.

К. ХЕРТЕН.

МАЛЧЫННАРНЫҢ ЧҮТКҮЛДҮГ ДЕМИСЕЛИ

Барыын-Хемчик районун «Комсомол 30 чылы» колхозунда партия организациязы, колхоз баштаар чери нитизинг малын кыштагалашкынын организациязы эрттер дөзш чамдык хөмөкчелерин ап турар. Колхозтун мыйыстыг бола болгаш шөвөр малдарынын каттышкан фермазын ийи ферма кылдыр үкеш, оң эргелекчилеринге парторбоу кечигүү эш Даныш, район Советинин депутаты эш Шожал оларны томуйлаан. Бо чорук мал ажылдыга удурулганы экижидеринге, мал чөмөнни чөп ажылаарында, малдын үчөт-өтүздүн тодаргай чорударына элээн таарымчалыг байдалды хандырап.

Амгы үеде колхозтун шөвөр малы 14, бода малы 4 кодада кыштап

турар, оларда кажаалар четчир. Колхоз баштаар чери кыштаг бүрүзүнге ситенин болгаш дусту чокта чаа чедирген. Коммунист эш Агабан баштаан 8 кизи составтыг эвено чор одарларда чаа кажаалар турар ажылды чорудуп турар, эвено Кара-Сут малдарынын каттышкан фермазын ийи ферма кылдыр үкеш, оң эргелекчилеринге парторбоу кечигүү эш Даныш, район Советинин депутаты эш Шожал оларны томуйлаан. Бо чорук мал ажылдыга удурулганы экижидеринге, мал чөмөнни чөп ажылаарында, малдын үчөт-өтүздүн тодаргай чорударына элээн таарымчалыг байдалды хандырап.

Амгы үеде колхозтун шөвөр малы 14, бода малы 4 кодада кыштап

Хүлээлгелерни күүседир

Боттарынга алган социалистг хүлээлгелерин эрестиг күүседир турар муракчы малчынарын партиянын Бай-Тайга райкомунун чокта чаа болган пленуму демделгөн. Социалистг Күш-ажылдын Маадыры эш Уруле Кандан-дын дуржулгалыг ажылышышаан, шөвөр малдык чаш төлүн бүрүн доруктуур турар малчынарын хүлээлгени өскөн. Чижээ, Сталин аттыг колхозта хойжу эш Хорайга бо чылын 215 хойдан 250 хураганны, «Кара-Хөл» колхозтун хойжу эш Эренчин 288 хойдан 308 хураганны, «Найрал» колхозта эш Доржу 270 хойдан 307 хураганны менди ап, доруктуурган.

Совет Эвилелинги Коммунистг партиянын Төп Комитетинин Пленумунга төлөпиг ужуражыр дөзш алган социалистг хүлээлгелерин районда элээн хөй саанчылар сорук киришкенин күтүседип, сүт саалдазын көвүдөшүп турар. Сталин аттыг колхозтун аныяк саанчы эш Сарып-Тараа бо чылдын эгезинден бээр бодунга быжыгалаан инектеринин бирөөзинден-не 1284 кг сүттү, мыла саанчы эш Дыртынына—1044 кг сүттү, «Муракчы» колхозтун саанчы эш Ковылмаа—1106 кг сүттү сатганнар, «Тилелде» көдөе ажыл-агый артелинин хойжу эш Уруле Кандан бо чылын хойдан-на 3,4 кг дүктү алган.

Социалистг хүлээлгелерин күүселдезин үстүнде малчынарын күүсөдип чедип ап турарынын кол аргам чүдөл дие, малга четчир хөмөкчөдиг чөмөнни олар белеткеп, кажааларын чогуур үезинде чыгылап келгенде, малдын кадалын, семиртилгенин, ажаалдазын, кышкы чөмөрлөгенин эки организастан, муракчы дуржулганы боттарынын ажылыга ажылдап турарында. Индыг болза-да, мал бажын өстүрер, оң продуктулуун бедидер хүлээлгелерин райондун чамдык колхозтары чедир күүсетпейн турар.

Мал бажын өстүреринин планын район нитизи-биле чүтлө 78 хуу күүсеткен. «Малчы» «Муракчы» колхозтарын даргалары өшөр Сади, Кудурукпай олар мал ажылын хөгжүдөр, ажаа удурулганы күштедирер айтырыгже

чогуур кичээнгейн угландырбайн келген. Малдын продуктулуун чыгыс, баш саанын өслөйи турарынын кол чылдагыны чүдөл дие, мал чөмөнни райондун колхозтары чыл бүрдө чедир белеткөвейн, малдын ажаалдазын, семиртилгенин, кадалын четпес организастан турарында. Оң түрүленинде малдын өлүп хораяр, кызырап чоруп районда бар. Чижээ, бо чылдын он бир айларынын дургузунда районда нитизи-биле дык хөй баш мал өлүп хораян, 15600 ажыг баш мал кызыраан.

Шөвөр малдык уксаазын экижидер, тарып боозалганын калбаа-биле организастан дугайында айтырыгы райондун колхозтарында ам-даа четпес шийтирлеп турар. Инек малдын уксаазын экижидер, продуктулуун бедидер талазы-биле перспективтиг айтырыгы партия райкому, райгүөсом, чамдык колхозтарын удуруткучулары амга чедир барык көдүрбейн, өөренип көрбөй келген. Кабы колхоз калды уксаазыг, калды угланышкынын малды өстүрө чөгүтүрүл деп айтырыгы тодаргай шийтирлөөн болуп турар.

Чамдык колхозтарын даргалары, мында партия организацияларынын секретарлары малчынарын ажылдаарында, чурттаарында таарымчалыг байдаларын тургузар дугайында сагыш салбайн турар фактылар бар. Чижээ, «Тилелде» колхозтун даргазы эш Эрес-оол, партия организациязынын секретары эш Адыбай олар колхоз төвүнүн мырында чамдык сүт-бараан фермазынын ажылдачыларынын амдырал-чуртталгалычче бөзүн кичээнгей салбайн келгенер, оң уламчандан ол фермада сүт саалдазын сөзүгү үеде дык кудулаан. Мал ажылынга удурулганы күштедиреринин, малчынарын боттарында алган социалистг хүлээлгелерин чедишкенин күтүседиринге таарымчалыг байдалдарын тургузарынын эргежок чугулаан партия райкомунга пленум айтыган.

О. МААДЫ.

Хойжуларнын ажыл-ижи

Бижиктиг-Боом, Кара-Саяк деп черлерде, Балдырган сынын эдектеринде Таңды районун «Совет Россия» колхозунун хөй кыштагалары олар-белчир айы-биле таарыштыр тургустунган. Хойжулар С. Давалдай, В. Василь, К. Канчыр-оол, М. Кенден болгаш оларнын дузалакчылары С. Сыдан, С. Бамаа, Док-оол хөй кыштагалашкынын улегерлг өртүрүп, кажааларын арыг-шөвөр тургузуп, чаш хураганнар доруктур бажынарын белеткеп ап турар. Хойжу В. Василь төртүрү 400 хойну кадарып, чаш хураганнар доруктур бажынын сеп-

теп, мында чаа печканы болгаш хураганнар тургузар калткаларын кылып алган.

Колхозта партия организациязы малчынар ортузунга кижизилде ажылын күштедирип, кышталарже солун-сеткүүлдер чедирери-биле тускай почтачыны тургускаш, шыраак айт-биле хандырган. Хойжулар СЭКП ТК-нын январь Пленумунга төлөпиг ужурашып турар.

Ч. МААДЫР-ООЛ.

Чурт иштинин хойларынын баш сааны өстүрер болгаш уксаа-

зын экижидер сорулга-биле Улут-Хем районун «Х Улут хураал» колхозу оларны июль айда мерюнос кошкарлар-биле аездиртирген. Ам ол төрүр хойлары эки ажаап, Ак-Даг, Терек, Кулузу, Божай деп черлерин дээр оларларынга тургускаш болгаш оларнын башкылыгы оолдп эгелээн. Хойжулар чаш хураганнары менди камгалап алырынга белеткенип, ситен, дус-биле бүрүн хандырынып, чаш хураганнар тургузар 4 бажынын чыгылап белеткеп алганнар.

К. ОЙДУП-ООЛ.

Малдын нитизинг малдыдан амгы тургузар хөмөкчени Аянгагы көдөе Совет (даргазы эш Серенмаа) боттап-дырбайн келген. Ам 400 хире баш шөвөр малы нитизинг малы-биле кады кыштап турар чоруду көдөе ажыл-агый артелинин Уставына канчалдаа дүүшпес. Моон ужурундай Араптан чикеттиг чамдык кижилерин кадалдында хойлар ам бөзүн арып, баксирал турар. Ол колган турган 111 баш хураганнын денгилдеи күдү болура, оларын өскөр сайгырып тургускаш, а Араптан чүтлө ноябрь айда бөзүн 7 хураганны эч чок чидирген.

Мурунда нити мал фермазынын эргелекчи турган эш Чамзыт-оолдун кырында 2 чыгыс мал, 3 инек, 20 баш шөвөр мал туулап турар. Бо дугайында колхоз баштаар чери, колхозтун ревизия комиссиязы (даргазы эш С. Тавак-оол) тодаргай хөмөкчө албайн, эч чок чиккен малдарын колхоз өтчөдүндө бар малдын сангына кирип турары черле шын эвес дээрзин демделгөзө чогуур.

Мал ажылдыга удурулганы улам күштедирер, тускай эртемнигерин күжүр чөп ажылаары, мал чөмөнни камнаары, база бар черлеринден оон кулавырын дилеп тылтынары, кур одарларга кажааларын немей турарын тургучүдөөри бистин чугула сорулгасы.

Мичангаш кыштык берге үелеринде малды менди камгалап, төөгүлдү чеди чылдын үшкү чылында мал ажылынын талазы-биле колхозтун мурунга салдыган сорулгаларын күүсөдиринге бүтү колхозчуларынын күжүн улам-на сырый организастан ужурайт бис.

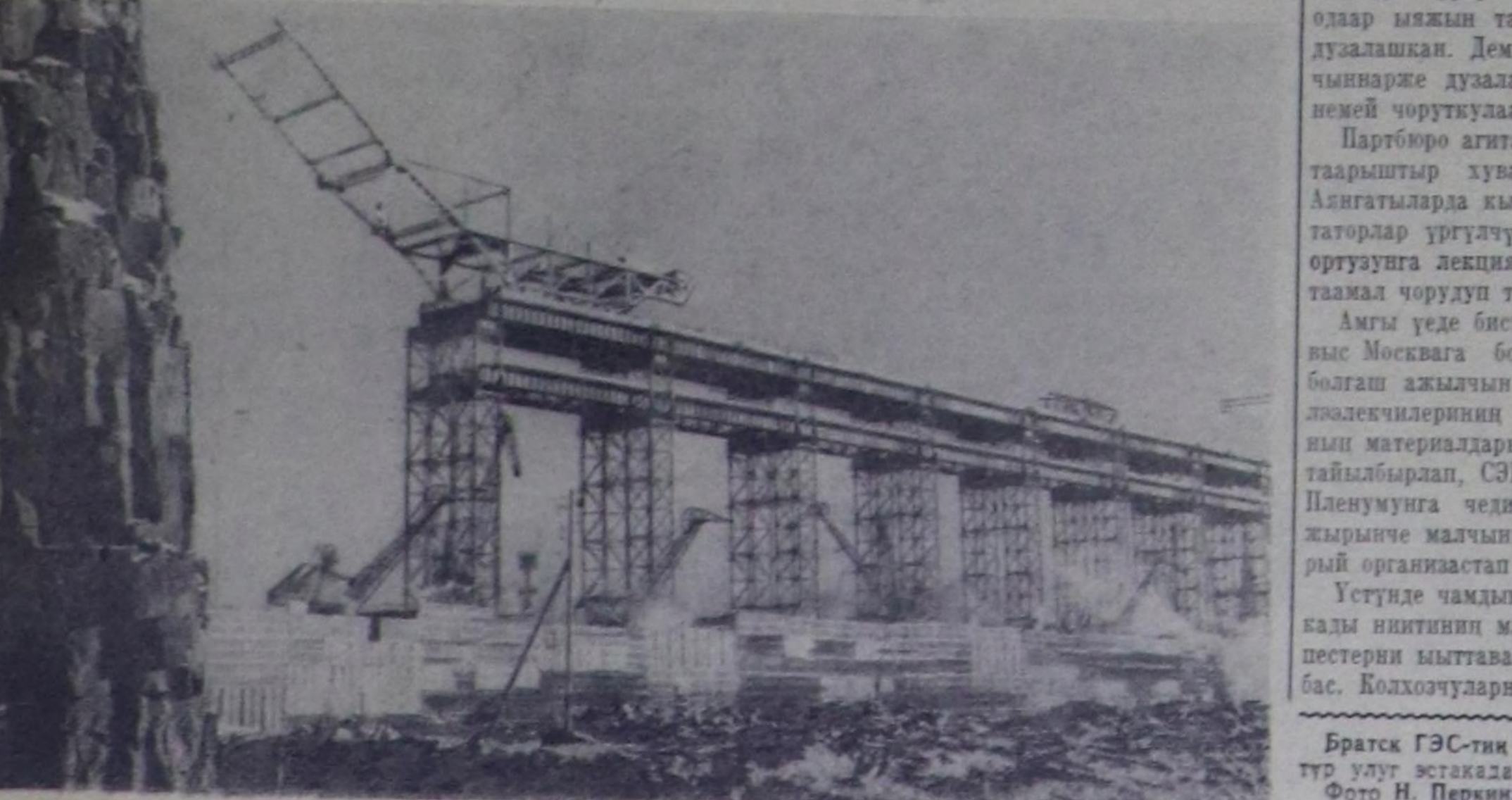
С. СЮРЮК,
колхозта парторганизация секретары.

Солун кежээ

Улут-Хем районун Ленин аттыг колхозунда клуб сөзүгү үеде колхозчу араатарнын ортузунга масса-плектиктиг кижизилдеге ажылын улам күштедирип турар.

Чижээ, чокта ол клубтун делгем көрүдө залында колхозчуларынын айтырылгына харылар кежээни организастан эрттирген. Кежээ 20 ажыг айтырылгыга харылар бердинген. Айтырылгынын кол нуруу-дугу делегейге быжыг тайылдын мөңгөжидеринче бодунун чүткүлдерин салып турар Совет Эвилелинги, чөп-сегеленишкенин бүтү-нитиде болгаш бүрүн дүжүрүнчө, колониализмин чүдөк-бузар артыныларын эчкелге чедир узултал чок кылырычче уланган болган.

К. УРАНГАЙ.

Братск ГЭС-тин тууу. Бетон сөөртү улуг эстакадын кийти хөвирин. Фото Н. Перкинник, СЭТА-нын фотохрониказы.

Кадыңарны дадыктырып быжыктырыңар!

Санитар-чырыдышкын арны

Лыжалыг походтаары

Кежээ ажыл шагы төнгөн сөөлүндө, азы дыштаныр хүндө лыжалыг селгүүстөшкнн кылыры кижн бүрүдүңгө кончуг ажыктыг. Арыг агаарлыг черлерге—хем кыдымга, арга иштинге лыжалыг таваар кылаштан чорурга, азы дагга барган каранналар чунгуларга суг аккын чүү дээр!

Лыжалыг селгүүстөшкнге доктаамал чаңчыкан кижилерин организмн грипп, ангина, бронхит дөөн шыккан аарыглары белен тоонас кылдыр быжыга бөөр, оларнын чеге хөөнүү, удууру кезеде эки болур.

Ол шыккан элден каш хонуктарда улаштыр лыжалыг турисчи поход кылыры организмн дадыктырынга онза улуг ужурудузгалыг. Лыжалыг походка 5—10 хире кижилер болууга алгаш чорур болза эки. Походке үнүптер мурунда агаа баш бурунгаар белеткенир, эмчиини шинчилгенир эртер херек. Орукка ап чорур чугула чүүдлерни мурнай-ла мяк төгөргенин алыр. Ол чүүдлер мындыг: поход аптчказы, карак чылчырыктап-кас кастуктер, келеринге таарымчалыг чымыг, чик идик-хеп, бүрүн херекседиг лыжалар, аш-чем курла-вылар.

Кыжын походка майгынар ап чоран херөө чок, чүге дээрге дүнү чымыг бажынарга эртерер кылдыр баар орукту планнап алыр херек. Уйгу шагы мавыла 8-тен эвээш эвес болур ужурут. Турушкан кижн эвээш

улуурга чедир дыштанмас, ынчанган удатпаанда-ла катан шаа төнүп келер, доңуучал болгаш аарыччал.

Походка чорур кижн орукка чени эки таарымштыр ап алыры кончуг чугула. Чемпер үс, белок, углеводтар-биле бай болур ужурут. Кыжын хүн дуртту кыска бол-ганда изиг темнерин чүгле эртен, кежээ белеткээр, а дүштеки чемде термоска куткан шай, азы кофе-биле кымыгтаараттынар апаар.

Походка «Турисчи» деп маркалыг калбак лыжалар-нын ишлип алаа эки, даягыштар чик болгаш быжыг, күлүздүндө, азы ишти хос ак-демирден кылган болур ужурут.

Хеп аймаандан бир-ле дугаарында лыжа костюму, оон иштинден дүктен кылган аргылыг хейлеп кедип алаа чогутур.

Чымыг уктар-биле кедип болур лыжа бутинкалары кедип алыр херек. Олар экин эртер алгыг, азы тар болза хоржок. Иштинге кидис отт салып алыр. Хөлүн эртер улуг идиктер хозалаанаш, лыжадан чорда буттар-ны өйүп кааптар, а кызар идиктер буттарын доңуур. Идиктерин хонган черинге-ле өй-тавында кургадып ап чорургу чугула. Иниг суугура үр кургадырга майыктааш идиктер каа бөөр, оон уламындан бут өөр апаар, а ишти шык идиктер салааларын үжүдүп болур.

У Ж У Ю Ш К У Н

Ужүштүңнү эмчилер дөрт чадага хуваап турар. Кашан бирги чадамын чик үжүк болган үедө кештин чүгө дашты куураа бөөр болгаш суйбаарга ааршылыг эвес апаар. Ону эргизип чыдыларга кеш хан-кучуталып, суглаң-гылааш саргып аарып эгелээр. Ийги, үшүк чадамын үжүктөри-нин үезинде кеш мырынай ак саа-зын дег апаар болган калыга-ныш дөң бөөр. Дөртүк чадамын өң аар үжөөн таварылгада дурт-сы-нын чамдык кезектери шуут сөө-гүңгө, чилинге чедир шак доң апаар. Иныг үжүк анаа өмнөт-тинмес, а мага-боттун үжөөн кезек-терин кезип эмнээр ужурга таварыяр.

Мага-боттун кандыг-бир кезе-зө (дүмчүк бажы, чаактар, ку-лак-тар, хол, буттун салаалары кончуг дүргөн үжүүчө) үжүр-дөй бергенде баштай иши чы-мырткайы бөөр, оон сөөлүндө мырынай соокту эскербес апаар. Мычан кеш үжүр берген ол.

Ужөөн кижиге баштайгы эмчи дузаын чедеринин аргаларын кижн бүрүз биле чогутур. Дурт-сынын үжөөн кезектеринге хан эргидез амылдавын баар бол-гай, ынчанган бирги өөлөгдө ону катап тургузарычкө кол кич-чөгөйни утландыр херек.

Чик үжүк болганда доңган

черни пөс, дүмчүк аржылы азы хол-биле эки дүрбүтүр, а кашан кеш кызып, үжөөн чер эрий бөөр-ге ону спирт азы одоколон-биле чаар. Чамдык кижилер үжөөн чер-ни хар-биле дүрбүтүргө эки ди-жир. Ол шын эвес. Хар ашгы-ан-гы калды кристаллдардан тургу-сунган болгай, кашан үжүктү дүрбүтүр үедө олар кешти шыкбакталдырып, чара тыртып кааптыр болур. Оон уламындан кеш адаанче микробтар кирген үжүктү каанынадып, хуудура-рынга чедирери чайлаш чоң.

Кештин үжөөн черлери суг-лаңгылай берсе ону дөңнөп бол-бас, а спиртке азы одоколонга өттүрүп каан пөс-биле шарып алыр херек. Оон сөөлүндө эмчиге мавыла көргөзери чугула.

Мага-боттун мөчүлери азы са-лаалар үжөөндө баштай ону чы-лыг бажын иштинге эргизери чу-гула. Саваң холаан 18—20 гра-дус чымыг сугта дурт-сынын үжөөн кезектерин суккаш ол суг-ну чоорту 37 градус чедир чылы-дар. Ол арамында үжөөн кижиге изиг чемперден, ылангыя шайны, кофени өндөр ижиртис-ле турар-га кончуг дузалыг. Иныг арга-лар-биле үжүктү эргискен сөө-лүндө ол кижини эмчиге чытты-рар.

Ужүктү болдурбазынын кан-

дыг аргалары барыл, оон кан-чаар камгалагырыл? Бир-ле ду-гаарында организмн соокка да-дыктырар, чаңчыктырар херек. Оон ийди кыжын соокка чымыг-ландыр кеттиери, бутка дүктен кылган кызып уктар, азы ораш-кынар-биле кедип болур делтем идиктериг болуру чугула дөөр-зин кижн бүрүз билер ужурут.

Соокта ырак чер баар кижн арага ижиң черде болбас. Чүге дээрге арага организмнн соокка удууранышкынын кошкалыр, мага-ботту хей, хооун иярник-тирер. Мычангаштын экирик улус кашан үжүр бергенин эскербейн баргылаарынын чылдагааны ы-да.

Соокта үжүккө удур чагдынар тускай эмнерин ажылдап база болур. Мычала-даа кол-ла чүве — организмнн соокка дадыктыра-ры болгаш кыжын чымыг хептер кедер дээрин утпаар.

Мага-боттун мурунда үжөөш экирөөн кезектери аажок доңу-чал, катап үжүүчө апаар, ын-чанган мурунда үжүт турган кижилер сооктан эки кичөөн-көр, чымыгландыр кеттинер.

Карак чылчырыктаары

Чүм харлыг ажык делтем хоуу-ларга, тарза шөлдеринге үр чо-руурга карак чылчырыктаашкыны эгелей берип болур. Оон бирги демдектери—карак шылаар, азы-рыр, чаш төктөр мындыг. Ак хар-же өөрөгө карак аажок аарыр, уругулу чивенээр болгаш кызып кээр.

Карак чылчырыктаашкынын чыл-дагааны үедө, оон камгалаары-нын аргалары кандыгы?

Хүниун ультракөлүнүг херел-деринин каракка үр үедө деген-инден карак чылчырыктаашкыны болу бээр. Бир эвес агаар аажок арыр, оон составында доозун, иш, суг бустары чок болза ультракөл-өнүг херелдер атмосфера каа-дын илдик чок эртин келгеш хар-га дегеш, оон дедир чайынаын үнүп турар. Мычангаш карак чыл-чырыктаашкыны хоорайлардан, суурлардан, улуг оруктардан ха-йы аажык шөлдерге чорурга бол-ду бээрини чылдагааны ол, чүге дээрге мыла агаар аажок арыр, кандыг-даа өсөс колуксаа чок болгай. Хардан дедир чайы-наын ультракөлүнүг херелдер каракка дегеш, оон шырымалыг чымчак жартын аартып эгелээр, ол херелдер чогум карактын шоонга чептейн чүгө даштын кешин үрүдээр.

Карак чылчырыктаашкыны кол-дуунда-ла эрте чазын, хүн дуртту узай бергенде хар агаар мурнуу чарымында кончуг каан, аас хү-нерде болуп турар.

Ону болдурбас тылээде чазын чүм харлыг ажык шөлдерге элээр үр чорур кижилер карактын чидиг чырыктан камгалаарынга таарыш-тыргөн тускай көстүктөри ажык-лаар херек.

Боралдыр азы сарызымаар өң-нү шалдыг көстүктөр кончуг эки, а кык болгаш ногаан шалдыглыг көстүктөри ажылгаан херээ чок, олар карактын шоон чоорту бас-мыралдырар.

Карак чылчырыктаашкынын бирги демдектери билдинип келир-ге дораян-на ол кижиге камга-лаа көстүктөр келер, азы карак-ты шалдык болбас. Бир эвес карак аажок даягыл аары-ла турар болза доканып, дияканы, адреланы деп эмнерин олче дамдылары чугула. Ол шыккан соок сугта өт-үргөн пөс-биле чидээрге кончуг дузалаар.

Электрлик каяналга чырынче болгаш ртуттуг лампаже элээр үр чиге көрүп турарга карак харлы-гып, чылчырыктаан шыккан апаар. Чүге дээрге ол чырыктарда база хей ультракөлүнүг херелдер бар. Мынд таварылгада база-ла үс-түндө хемчегелери алыр чугула.

ЧУУДЕН УНУП ТУРАРЫЛ?

ЛАРИНГИТ

Кегжир-өштүк ишти талааы ылыргай, чымчак картынып ыжып хууларын ларингит дээр. Ол зарыг кашан кижн соокка азып чели-берге, азы кештерин эмин эртер изиг чөм азы кончуг соок суг ижиңкейлен тылтып келер. Ол шыккан таакпылаар, аргалары бол-гаш дамылдыр алгырары, чоон үн-биле ырлары база ларингитти өскүдүп болур.

Ларингиттен аргаан кижиниң боостазынын ишти кижип чымы-раар, үнү дымлааш апаар, чамдык мырынай сымарын чуга-лаар суг болу бээр. Ол шыккан уругулу чедуртүр. Чөткү баштайгы үезинде кургак, чышыкчак болур, а сөөлүндө иринекек чараа дү-пүртүр. Ларингиттен аргаан кижини температуразы өйдөс болур.

Бичиң уругулар ол аар аарында аарында баштай өксөгине дег-дирген хевирин болур. Мычангаш ларингитти чамдыкта меге дег-дириниңиз-даа дел алаарынын чылдагааны ол.

Кегжир-өштүк ишти талааы мык бээр уругулу тымыжы ба-чылаар, чамдыкта левизир, дүне улуг чылдыра херээ хирлээр апаар. Мычан баарга ала-иделер хей-ле аажок коргуп, дүвүрлээр. Мыла бичиң-даа аймык чок. Дүне улуг чымык тымыжы бачылаар уругуларга 2—3 пак ишти чыгарыг шай ижирттерге-ле оожургай бээр.

Ларингиттен аргаан уругулары орудан тургуспай чыгырары эмнээр херек. Мылангы горчица салыры, чиянээр болгаш хей изиг чемпер ижиртирге кончуг дузалаар.

Аарыг уругулу чылар өрөөлинин иштинге агаары шык турар бол-за эки. Мычангаш ааза уругулу бусталып турар изиг суг тургузары чугула.

Уругулу дамылдыр чугаалаар, ырлар кижилерин кегжир-ө-жүңгө хооураан ларингит тылтып болур. Мылангы артистер, башкы-лар, дикторлар ларингиттен белен аарыччалдар. Ол шыккан хоочу-рангай ларингит чамдык улаанот, кижиле, дифтерия дөөн шыккан хадзымыр аас аарыгларын сөөлүндө база тылтып келер. Кашан кижилерин дүмчүү дуна бергенде аас дамчыттыр тынар болгай. Бичиң кегжир-өштө соок агаар киргеш ларингитти өскүдүп болур.

Хоочургай ларингитти кол-ла чылдагааны таакпылаары болгаш аргалаары болур. Эң ылангы уругулу таакпылаар чорук кегжир-өштүк ишти кончуг үрүдээр. Таакпылаар кижиниң өгүңү кешти кылып минчигер болгаш шараланчак шымыглыг болур, оон үнү көр-гөзүн, дунук апаар таварылгалар кайы хей.

Эмчилер ларингитти тылтып келген чылдагааны илереткеш, ону когун үе эмнел туралар. Чамдык таварылгаларда зарыг кижини таакпылаарын, аргалаарын хоруугалар, дүмчүктү эмнел тур-гаш оон үттерин ажыттыларары, эмнел турар үеде чугаалаары шуут хорууру болгаш яны-бүрү үстери, ленициялар деп эмин син-иктирген агаар тындырары—бо хемчегелер ларингитти эмирт элээр хадзынар.

Ларингитти баш бурунгаар болдурбазынын хемчегелери канды-гыл? Бир-ле дугаарында организмн челик сырынги аарыгларга удур дадыктырар херек. Соокта хөлүн эртер чымыгландыр кеттиери, орааттынары организмнн яны-бүрү аарыгларга удууранышкынын кошкалыр болгай. Оон орунга чок суг-биле шалтынып, дүрбүтү-нери, сула шимчезишкенир кылыры болгаш күш-культураны, спорт-туң ашгы-ашгы хевирлеринге хандыкшыры организмн быжыкты-рар.

Үр болган, хоочураан ларингитти кижилер чайгы үедө далай кыдымын шык, чымыг агаарын тынары кончуг ажыктыг.

ШАЙ

Шайны таптыг чөмөлдөр хайндырып ижерге амданы чаагай, кижини суккаанын хадзынар болгаш күш кирер.

Бистиң чүртүеүстө колдуунда-ла чүүра тулар байгуушайны бол-гаш пресске тырып каан бузар шайларын бүдүрүп үндүрүп турар. Оларны кылдыра шай унжууну ногаан бүрүлери алгаш бузу-руктурган, оон сөөлүндө кургадылар, Мычаарга ногаан бүрүл-көүрүк апаар болгаш чаагай амдан аарип келер. Кашан тууду-бу хевирлиг ногаан шайны кылдыра чаш бүрүлериң бузуруктурбай анза изиг буска ылыраткаш пресске тырааш ам кургадыр. Мычаар кыл-и ногаан шайны хандызы онза чаагай чытыг болур.

Шайны бир-ле дугаарында Кызгак тымылган деп санап турар. Бистиң эрагы чедир 2700 чылдар бурунгаар-ла кыздаттар шайны би-лир турганнар.

Эрте-бурунгу кыздат бижикте шайны «күзел-сорукуту күштөлдирер, чүрөкти узрадыр, сеткил бозалды хайныктырар, шазгырап, чалгаа-раар чорукту болдурбас, мага-ботту сергедир болгаш кижиниң угаа-гыр-сагыгырын белээр онзагай күнүш» деп мактап турар.

Шайның составында кофени, танин, «Г», «С» витаминер, эфир-лиг үстөр болгаш будуктар киржил турар.

Кофени шайның составынын 3—4 хууун ээлеп турар. Ол нерв системаның улуг салдарын чедирип, чүрөкти согарын күштөлдир-ер, мээниң ажылы илпейкелер болгаш хан дамчылаанын эки-жидер. Эфирлиг үстөр шайны чаагай амданыг болдурду турар.

Шайны өске аш-чөм. продуктулардан аныгыла, тускай чеге тургузары чугула. Оон башка шайның чаагай чымы суларай берип болур.

Шайның шаарын катап хайндырган херээ чок, мычаарга оон чаагай амданы чок апарган болур.

Улулар үе-дүптөн бээр-ле чүгө шай үнүжүдөн эвес, а өске-даа үнүштерин бүрүлериңден шайны кылып ал келген. Чижээ, чамдык мата, габрел, душича деп чаада үнүштерин болгаш чекет-кат, күскүн-кады, илек-караа бүрүлериңден шайны кылып ал болур.

Оларны составында кофени болгаш эфирлиг үстөр кирешлей турар. Мычангаш ол шайларын хайндырага амданы ыдыг-ла чаагай эвес болур.

Чамдык кижилер келүн эртер хандылай хайндырып каан ка-ды шайны ижкээр. Оларга яны-бүрү каттардан, үнүштер үезин-неринден кылгаш шайларын ижерин эмчилер сумелен турар.

Татуировканы көзүлбөс кылдыр эмнеп болур бе?

Кежиге яны-бүрү чуруктарың сиилп бөөрнө сөөртөн би-жигилеп каш кижилер бистиң аравыста ам-даа бар. Ол чурукта-ры азы бижиңкери татуировка дээр.

Москвада косметика эмнелгенин институтунга хүниү-не дыка хей санлыг кижилер кештеринде татуировканы узуткап кааптарын дилеп бо-ла четкилеп келер.

Оларнын бирөөн анык уруг В. бо. Бичиңинде оон кешинге дыка хей чуруктарың, бижиңкери анык кылып берген чүве-дир. В. ам өгленир деп баар, а оон душтуу оол ол үш-үдүрүм чурук-тары көргөш, бижиңкери номчааш та чүү дээр...

Виктор Р. Ол дээрге институтка хүниүг чыгыс келер кижн. Эмчилер оон барык бүтү-мага болун шокарартып турар татуировка-ны узуткаар дөңгө хей-ле күш болгаш шак-те үндүргөнер, а Вик-тор боду база дыка-ла кылып хичектенген...

Анык иениң шырайы оон калчаар-даа аажок дүрөөнн көргү-зүп турган. Чүгө дээрге бирги классың огу азамың ходдарында бижиң каан сөзөжөк сөөртөн номчуптар апарган...

Эт-кемке анаа аштаарга черле чытпес үш-үдүрүм чуруктар чү-рүрү ол черлин-дерин аажы-чаң биске үе-дүптөн бөөр ызытуур салган четкип келген. Шаандакынын чамдык улустарынын татуиров-ка кылдыр чорую оларнын шажыны-биле сирый холбоалыг турган-дыр, ол шыккан дайымырак аймактар оларнын өйт-кежиге үш-үдүрүм көргүчүгү чуруктар дайынын сүртөлштер деп болзаар-даа турган дийик, а өске баштайгы инитиледиг кижилериниң баштын-чыларынын эрге-дузалаан көргүзүп турар ылгаыр демдектери татуировка турганын төөгүдөн база билер бис. Бистиң бо үезинде оон херээ чогум чүд?

Татуировканы эрес-линдим чоруктуң, найыралдын, кударалдын болгаш ынакшынын дөңгө, символу деп санаар шык эвес хооуну үе-л-бодалдар чөв ортуунда ама чедир илперөөнн дийик хомудан-чыг. Татуировкада чараш чүү боор. Чараш дээрге ол калдыкшы-дыр! Арыг-екиг, чараш, бүдүн кешти ужуу-утка чок чуруктар болгаш бижиңкери-биле шокарлап бужараткан херээ чүд? Оон алай татуировка кылыры туберкула, гангрена дөөн шыккан эң аар аары-ларын чылдагааны болган таварылгалар бар-дыр.

Татуировка кылдыртып алган кижилер удатпай-на «хей-ле ил-чалдым, хайыраан кешимиң аар» деп хомудал эгелээр болгаш ону канчал-чөөп чок кылдыртырыл дөөш түрөп, кандыг-даа аргаларын, сүмелери ажылгап туруп бөөрлөр.

Люба В. экинге мынакшынын дугайында сөөртөн ходдарыңа болгаш херөөңе сиилп, мөңгөжилеп алган. Тураскалдыг сөөрт өнөп-ла херек кырында мөңгөжил аргаканар, а анык кыстың кешиниң хевир-дүрүзү өскүдүргөн. Ол чайып кончуг илгиде белги узуң четкип палызың ужулбаашан, өөрү-биле кады сугта иштерин-дир, күш-культурага хандыкшырыңдан ылдыр апарган. Мычангаш Люба татуировканы чок кылдыр дөөн кешинге чиг-өйт чышырып, дус-биле чының, кислота-биле өрттөдүп, дош-биле доңуруп, марга-нең аажымын сиилктирип болгаш кандыг-даа аргаларын хере-леп көргөн. Олар мырынай дузалаан. Анаа сөөлүндө Люба кос-метика институтунга кешин мөөзөкөк хаваныкып алган бо чедип келген. Эмчилер анаа дүндүр дөөн дыка-ла хей күш, арга-мерге-жил болгаш шак-те үндүргөнер.

Татуировканы узуткаары чүгө мынды кончуг нарынмыл? Өрттөткен реэина хонук, хөөк, туш болгаш өске-даа будуктуг бү-дүмөдөр кеш алаанче оравчөк ханымла кире бээр болгаш ону аш-таары кончуг берге.

Татуировканы узуткаарынын кара чалгыс аргааш—кешти оң-биле кады өл кешип кааптары ол-ла. Мычангаш татуировканы узу-ткаан сөөлүндө оон орунга сорбулар мавыла артар. Чинге шийиң-дар бир мөң элтиг черлерге кылган татуировканы узуткаары шоо-дуг берге эвес, оон сорбулары баа эскертинмес чыгыс болур, а бир эвес ол кеште элөөн улуг шөлү эжелеп турар болза, азы хол, буттун салаалары дөөн шыккан сөөк кырында татуировканы чок кылдыра кешти сөөк болбас. Чүгө дээрге улуг сорбулар артар. Ол таварылгада кешти электри тогу-биле өрттөдип турган татуи-ровканы узуткаар апаар. Ол арга-биле татуировканы узуткаан сөөлүндө баштай кешке сорбулар дөмөй-ле артар, мычала-даа олар чөөртү чидип каар болгаш шоодуг эскертинмес болу бөөр. Оон ийди өрттөткен балыг экиригине 20—30 хире хонукта күш-ажык кылдынаас.

Амгы үедө чаа кылган татуировкаларгыг кижилер ийи чангыс-ла таварыяр апарган. Мычалаажок эргиниң ол бужар чаңчылынын артынчылары ийи-чангыс бо фактыларже безин хей-иниттиниң кич-чөгөйгөй утландыр херек.

Аныктырга татуировканың хозакын утадып таймылраары бистиң ишти херөөнне дээрин ултаза эки.

Чылдагааны

УРЖУУ

Түннели

Организмнн кошкөп суларары, нем хаймалдырылжынынын үрелери, баарнык, ижин-шөйүндүнү, бүрүктөринин болгаш чүрөктин аарыглары, арга аары, элекке кырымыр, кемел-көртөрү, озол-ондакка тавары-ры, өт-бүдөзүн бузары, ажилга үрөй кылдышкынар болдурар, кем-херек үүдөгдир—бо чоруктар арганың хоралыг уржуктары-дыр.

ТАКПЫЛААР КИЖИ ЧУГЛЕ БОДУН ХОРАННААР ЗВЕС...

таакпылап турда таакпыда 50% хоралыг чүүдөр агаарга холушкаш, долгандыр турарларны база хораннаар.

РЕДАКЦИЈНЫҢ АДРЕСИ: Кызыл, Шетинкин кудумчуу, бажы № 3 ТЕЛЕФОНАРЫ: редакторун 24-63, редакторун ораакчылыгы 35-24, пропаганда кылдының 23-54, харымсалгалыг секретарынын болгаш харымсалгалыг дежурнынын 23-35, өөдө ажыл-агый, үлөтүр болгаш транспорт кылдыстериниң 25-38, партиянык-амыдар болгаш культура-амыдар кылдыстериниң 37-13, иштиң информация кылдының 20-60, чаага болгаш совет тургузат кылдыстериниң 21-27, аймактык чыгарыны 22-64, бухгалтерияны 31-75, кооператорларын 21-47. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар.

Чагы № 3303. Култура өргөдөлинин типографиясы.